

**ΤΙΤΛΟΣ ΕΙΣΗΓΗΣΗΣ: ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΠΑΙΔΙΩΝ
ΜΕ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΕΣ
ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ**

**Όνομα συγγραφέα: Καυκούλα Ευαγγελία, Διευθύντρια Δημοτικού Σχολείου
μεταπτυχιακό δίπλωμα Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής,
διδάκτωρ Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Αθηνών)**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εισήγηση αρχικά γίνεται μια γενική προσέγγιση του θέματος των διαταραχών της συμπεριφοράς, όπου διασαφηνίζονται ορισμένες βασικές έννοιες και ορισμοί και τα αίτια των προβλημάτων αυτών. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στη διδασκαλία και μάθηση των παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς μέσα σε κανονική τάξη. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι για την επιτυχή αντιμετώπιση προβλημάτων αυτών των παιδιών, πρέπει να γίνουν τροποποιήσεις στα αναλυτικά προγράμματα και νέες προσεγγίσεις στις διδακτικές μεθόδους, έτσι ώστε όλα τα παιδιά, με προβλήματα ή όχι, να αξιοποιούνται ανάλογα με τις δυνατότητες τους. Στις προϋποθέσεις επιτυχίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων τονίζεται ιδιαίτερα ο ρόλος του δασκάλου, ο οποίος πρέπει να σέβεται τη διαφορετικότητα, να ενθαρρύνει τις προσπάθειες του κάθε μαθητή για βελτίωση και αλλαγή, να εξατομικεύει τη διδασκαλία, να τονώνει το αυτοσυναίσθημα και να δημιουργεί θετικές προσδοκίες.

Λέξεις-κλειδιά: προβλήματα συμπεριφοράς, στρατηγικές τροποποίησης της συμπεριφοράς, διδακτικές τεχνικές πρόληψης

First of all, the lecture concerns a general approach of behavior's disorders and clarifies the most essential definitions and causes of them. Afterwards, the article focuses on how the children who have problems of behavior are educated in a normal class. More specifically, it becomes clear that in order behavior's problems be confronted, it is indispensable modifications and new approaches be applied in the Curriculum and in teaching methods. Only in this way, the children of all backgrounds will be adapted successfully in the school. What is more, the role of teacher is very significant so as to be an accomplished Curriculum. In the conclusion, the teacher should respect the special needs of every student, adapt the lesson at their abilities, encourage their efforts, give them feedbacks for improvement, boost their self-confidence and motivate them to set goals in their lives.

Key-words: problems of behavior, strategies of behavior's modification, teaching methods of prevention

1. Μορφές διαταραχών της συμπεριφοράς

Κατά τον *S. Kirk (1973)*, διαταραγμένη είναι η συμπεριφορά, όταν είναι διαφορετική από εκείνη που θεωρείται κανονική για μια ηλικία και η οποία

επεμβαίνει σημαντικά στην ανάπτυξη και εξέλιξη του παιδιού ή και στη ζωή των άλλων.

Κατά την έκθεση Warnock (1978) της Αγγλίας, ένα παιδί θεωρείται ότι παρουσιάζει διαταραγμένη συμπεριφορά, αν αναπτύσσεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχει κακή επίδραση στον εαυτό του ή στους γύρω του και δεν μπορεί να θεραπευθεί από τους γονείς του ή τους δασκάλους του ή άλλους ενήλικες με τη συνηθισμένη επαφή μαζί τους, αλλά χρειάζεται ειδική βοήθεια. Τα κυριότερα συμπτώματα και χαρακτηριστικά των ατόμων με προβλήματα συμπεριφοράς, είναι τα ακόλουθα (Κυπριωτάκης, 1989, Παπαθεμελής, 2005 & Κουρκουτάς 2007):

α) Στο σωματικό τομέα: Παρουσιάζονται δυσλειτουργίες στο πεπτικό σύστημα, στο κυκλοφορικό, στην αναπνοή, στην κίνηση κ.ά.

β) Στην έκφραση: Διαταραχές στη γλώσσα, δυσθυμίες, αγωνία, κακή στάση, ορμητικότητα και καταστροφικές τάσεις κ.ά.

γ) Στη μάθηση και επίδοση: Εξαιτίας της αδιαφορίας και απέχθειας προς το σχολείο, ελλιπούς προσοχής και παρόλησης, παρατηρείται μειωμένη μάθηση και πτώση της επίδοσης.

δ) Στον κοινωνικό τομέα: Έλλειψη συνεργασίας, ελλιπής ικανότητα για επαφές και ανάπτυξη σχέσεων, μέτρια κοινωνική ενσωμάτωση, αυτισμός, καυγάδες, ψυχικές διαταραχές, εξάρτηση από χημικές ουσίες κ.ά.

Το παιδί με διαταραχές συμπεριφοράς δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στις νέες καταστάσεις. Συχνά προβαίνει ενσυνείδητα ή ασυνείδητα σε ενέργειες που εμποδίζουν την κοινωνική του ενσωμάτωση, τη συναισθηματική και ψυχική του ισορροπία. Οι διαταραχές συμπεριφοράς είναι μορφές έκφρασης μιας ελλιπούς κοινωνικοποίησης. (Στάθης, 1994)

Στην καθημερινή διδακτική πράξη παρουσιάζονται διάφορα προβλήματα συμπεριφοράς όπως:

- Ανυπακοή, εξύβριση, απειθαρχία, επιθετικότητα.
- Παθητική επιθετικότητα, επίμονη άρνηση συνεργασίας και επιλεκτική αλαλία.
- Χρήση βίας εναντίον προσώπων και αντικειμένων.
- Άρνηση συμμετοχής στην τάξη, στις κατ' οίκον εργασίες και αδιαφορία σχετικά με την προσκόμιση βιβλίων, τετραδίων και λοιπού σχολικού υλικού.
- Εμπλοκή σε λεκτικούς διαξιφισμούς
- Ενόχληση συμμαθητών και ρίψη μικροαντικειμένων στην τάξη.
- Συνεχείς διακοπές και ενόχληση με μορφασμούς και λεκτικές παρεμβάσεις την ώρα του μαθήματος.

Δυστυχώς, τα τελευταία χρόνια, τα προβλήματα αυτά αυξάνονται και είναι από τα πιο δύσκολα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί και απαιτούν εξειδικευμένη γνώση και ειδική αντιμετώπιση.

Στα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών τα τελευταία χρόνια εντάσσεται το φαινόμενο της σχολικής βίας μεταξύ των μαθητών, το οποίο έχει πάρει ανησυχητικές διαστάσεις. Στο φαινόμενο του εκφοβισμού πρωτοποριακό είναι το έργο του Dan Olweus (2009) σε κάποιο μαθητή ασκείται σχολική βία όταν δέχεται συχνά και συστηματικά αρνητικές συμπεριφορές από έναν ή περισσότερους

συμμαθητές του. Αρνητικές συμπεριφορές θεωρούνται τα σκόπιμα χτυπήματα και η πρόκληση τραυματισμών, οι κοροϊδίες, οι ειρωνείες και οι προσβολές, η καταστροφή προσωπικών αντικειμένων, οι κοροϊδευτικοί μορφασμοί και οι χειρονομίες, ο σκόπιμος αποκλεισμός του μαθητή από την ομάδα και η τελική απομόνωση του. Ο Οίweis με τις έρευνες που διεξήγαγε στα σχολεία, μελέτησε τα αίτια του προβλήματος, τη συχνότητα εμφάνισης του, τις συνέπειες που αυτό συνεπάγεται και απέδειξε ότι με επιστημονικά σχεδιασμένες παρεμβάσεις είναι δυνατή η μείωσή του σε ποσοστό μέχρι και 50%.

Τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών που παρατηρούνται στην τάξη αποτελούν μόνιμη πηγή άγχους για το δάσκαλο. Διεθνείς έρευνες που αναδεικνύουν τις δυσκολίες που συνδέονται με τη διαχείριση της πειθαρχίας στην τάξη και τη διδασκαλία σε μαθητές με ελλιπή κίνητρα και προβληματικές/διαταρακτικές συμπεριφορές, ως βασικούς παράγοντες πρόκλησης άγχους στους δασκάλους (Κουρκούτας, 2007).

2. Αίτια των προβλημάτων συμπεριφοράς

Τα αίτια αυτών των διαταραχών εντοπίζονται με δυσκολία και συχνά παραμένουν άγνωστα. Ταξινομούνται σε (Χρηστάκης, 2001, Πολυχρονοπούλου, 2004, Παπαθεμελής 2000) :

1) *Οργανικά αίτια* : Στην κατηγορία αυτή ανήκουν:

- Οι σωματικές αναπηρίες
- Ανωμαλίες καρδιάς και παθήσεις της καρδιάς
- Οι εγκεφαλικές βλάβες
- Λειτουργικές διαταραχές (διαταραχές στο ενδοκρινολογικό σύστημα, στον μεταβολισμό, νευροπάθειες, ψύχωση, χρήση ουσιών κ.ά.).

2) *Περιβαλλοντικά αίτια* :

Τα αίτια του περιβάλλοντος εντοπίζονται κυρίως:

α) *Στο οικογενειακό περιβάλλον*

Οι παράγοντες που εντοπίζονται στο οικογενειακό περιβάλλον είναι κυρίως οι ακόλουθοι:

- Η σχέση του παιδιού με τα πρόσωπα της οικογένειας και οι εμπειρίες που έχει από αυτά.
- Η αγωγή που έχει δεχτεί το παιδί από την οικογένεια.
- Οι συνθήκες ζωής στην οικογένεια (διαλυμένες οικογένειες, διαταραγμένη ενδοοικογενειακή ζωή κ.ά.).
- Σοβαρές ελλείψεις που οφείλονται σε χαμηλό κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο της οικογένειας.

β) *Κοινωνικό περιβάλλον*

- Στις περιοχές, όπου ζουν άνθρωποι με διαφορετικό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, διαφορετικές θρησκείες, διαφορετικές εθνότητες, διαφορετικούς τρόπους ζωής και δεν ευνοείται η μεταξύ τους ανάπτυξη σχέσεων και επικοινωνίας, το ποσοστό προβλημάτων συμπεριφοράς είναι πολύ υψηλό.

- Η υπερπροσφορά ερεθισμάτων από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, ασκεί καταλυτική επίδραση στην προσωπικότητα των παιδιών.

γ) Το σχολείο

Οι παράγοντες που εντοπίζονται στο σχολείο είναι:

- Ανία, ματαίωση και καταπόνηση
- Εσφαλμένη συμπεριφορά του δασκάλου, όπως:
  - Δημιουργία αισθήματος αποτυχίας
  - Αυταρχικό στυλ αγωγής και διδασκαλίας
  - Περιορισμός αυθορμητισμού και πρωτοβουλίας
  - Εκρήξεις θυμού και οργής
  - Συλλογικές τιμωρίες και επιπλήξεις χωρίς διάκριση
  - Απασχόληση με τον μαθητή που έχει το πρόβλημα συμπεριφοράς για πολύ χρόνο
  - Τακτική ισοπέδωσης, δηλαδή μη αναγνώρισης των διαφορετικών ατομικών ικανοτήτων

Επισημαίνουμε, ότι η παρουσία ορισμένων προβλημάτων από όσα αναφέραμε, δεν σημαίνει απαραίτητα και διαταραχή στη συμπεριφορά. Η εμφάνιση των προβλημάτων της συμπεριφοράς γίνεται, συνήθως, μετά την είσοδο των παιδιών στο σχολείο, διότι τα παιδιά επηρεάζονται αρνητικά από τις σχολικές διαδικασίες και τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης και προσαρμογής. Η πίεση που προέρχεται από το αναλυτικό πρόγραμμα, το στρες, ο ανταγωνισμός, οι υπερβολικές απαιτήσεις γονιών και δασκάλων, έχουν σαν αποτέλεσμα την διαταραχή της προσωπικότητας του παιδιού και την εμφάνιση των προβλημάτων συμπεριφοράς.

3. Αγωγή των παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς

Η διαπίστωση ότι τα προβλήματα συμπεριφοράς προκαλούνται κυρίως από την αλληλεπίδραση περιβάλλοντος και παιδιού, είχε σαν αποτέλεσμα να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα σαν παιδαγωγικό και να παρατηρηθεί εξέλιξη στα εκπαιδευτικά προγράμματα των ατόμων με προβλήματα συμπεριφοράς.

Λόγω της προώθησης του θεσμού της ενσωμάτωσης και της αντίληψης ότι *κανένα παιδί δεν είναι μη εκπαιδεύσιμο*, ο μεγαλύτερος αριθμός παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς εντάσσεται στα κανονικά σχολεία.

Σε ειδικά σχολεία - οικοτροφεία, παραπέμπονται τα άτομα που χρειάζονται κοινωνική προστασία και τα άτομα που πρέπει να προστατευτούν από ενδοοικογενειακές συγκρούσεις. Σε κλινική παραπέμπονται τα παιδιά που πάσχουν από βαριές διαταραχές της συμπεριφοράς όπως νευρώσεις, σχιζοφρένεια κ.ά.

Στη συνέχεια εξετάζουμε τους τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων συμπεριφοράς που παρουσιάζονται στην τάξη. Οι τρόποι αυτοί κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες που περιλαμβάνουν την πρόληψη (τεχνικές πρόληψης) και την παρέμβαση (τεχνικές παρέμβασης).

3.1 Διδακτικές προσεγγίσεις για την πρόληψη προβλημάτων συμπεριφοράς

Επειδή σε κάθε περίπτωση η πρόληψη είναι προτιμότερη από τη θεραπεία, ο δάσκαλος κατ' αρχήν, θα πρέπει να επιδιώκει την προώθηση της επιθυμητής συμπεριφοράς από τους μαθητές, αντί να αναζητεί τρόπους αλλαγής της ανεπιθύμητης συμπεριφοράς.

Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, ο δάσκαλος πρέπει (Τριλιανός, 1992, Κυπριωτάκης 1976):

- Να ενθαρρύνει όλα τα παιδιά και να σέβεται τις προσπάθειες του μαθητή, για βελτίωση και αλλαγή.
- Να δέχεται τον μαθητή "όπως είναι", να σέβεται την αξιοπρέπειά του και να τον βοηθά να δεχτεί τον εαυτό του.
- Να εξατομικεύει τη διδασκαλία.
- Να δημιουργεί ευχάριστο κλίμα στην τάξη, να έχει χιούμορ και να χρησιμοποιεί παιχνιδιές μορφές διδασκαλίας.
- Να επιδιώκεται η παρώθηση του μαθητή και να αναπτύσσονται κίνητρα και ενδιαφέροντα.
- Να γνωρίζει ότι όταν προσφέρει μέσα και τρόπους που οδηγούν στην επιτυχία, αυτό είναι η καλύτερη παρώθηση.
- Να μιλάει σε όλους τους μαθητές με λεπτότητα και ευγένεια, και να μην επηρεάζεται από την κοινωνική καταγωγή ή την εμφάνιση του μαθητή.
- Να καλλιεργεί κλίμα αγάπης, αλληλεγγύης, κατανόησης, να είναι φιλικός, δίκαιος, ανιδιοτελής και να μη δημιουργεί συνθήκες που μπορεί να επιδεινώνουν, να συντηρούν ή να ενθαρρύνουν το πρόβλημα του παιδιού.
- Να διδάξει στα παιδιά κανόνες καλής συμπεριφοράς στο σχολείο και να είναι συνεπής στις συμφωνίες που κάνει μαζί τους.
- Θα πρέπει από την αρχή της σχολικής χρονιάς ο εκπαιδευτικός σε συνεργασία με τους μαθητές του να συντάξουν τους κανόνες όσον αφορά τη συμπεριφορά τους μέσα στην τάξη.

Τέλος επιβάλλεται η συνεργασία του εκπαιδευτικού με τους γονείς και με άλλες ιατρικές, ψυχολογικές και άλλες ειδικές υπηρεσίες.

3.2 Εκπαιδευτικά προγράμματα για την αντιμετώπιση των παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς σε κανονική τάξη

Η εκπαιδευτική νομοθεσία όλων σχεδόν των προηγμένων χωρών, επιβάλλει την έγκαιρη αναγνώριση των παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς και την εκπαίδευσή τους σε κανονικά σχολεία. Σε κάθε περίπτωση, η αντιμετώπιση πρέπει να είναι εξατομικευμένη.

Για την επιτυχή αντιμετώπιση προβλημάτων αυτών των παιδιών πρέπει να γίνουν αλλαγές στις αρχές και τη φιλοσοφία που ορίζουν την εκπαίδευση και τους στόχους της. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να γίνουν τροποποιήσεις στα αναλυτικά προγράμματα και νέες προσεγγίσεις στις διδακτικές μεθόδους, έτσι ώστε όλα τα παιδιά, με προβλήματα ή όχι, να αξιοποιούνται ανάλογα με τις δυνατότητες τους.

Οι τροποποιήσεις του κανονικού αναλυτικού προγράμματος, πρέπει να αναφέρονται στους στόχους μάθησης, το περιεχόμενο διδασκαλίας, τη μέθοδο

διδασκαλίας και την αξιολόγηση. Με τις κατάλληλες διαφοροποιήσεις το αναλυτικό πρόγραμμα πρέπει να (Μπίρτσας, 1990, σ. 29):

- παρέχεται με αργό ρυθμό,
- αναλύεται σε μικρότερα και απλούστερα μέρη,
- οργανώνεται ανάλογα με τις ανάγκες του παιδιού,
- παραλείπονται τα δύσκολα σημεία,
- προστίθενται στοιχεία μη αναγκαία στα άλλα παιδιά.

Πρωταρχικό έργο του εκπαιδευτικού πριν να διαμορφώσει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, είναι η διερεύνηση του περιβάλλοντος και ο εντοπισμός των αιτιών που προκαλούν τη διαταραγμένη συμπεριφορά. Το ενδιαφέρον του εκπαιδευτικού επικεντρώνεται κυρίως τους παράγοντες εκείνους που μπορεί ο ίδιος να μεταβάλλει (Πολυχρονοπούλου, 1995). Η ετερογένεια και η ποικιλομορφία των προβλημάτων συμπεριφοράς, η έλλειψη έγκυρων κριτηρίων αξιολόγησης και η συνεχώς αυξανόμενη συχνότητα τους, επιβάλλουν ένα *πολυδιάστατο και ευέλικτο σχήμα αντιμετώπισης*.

Το μοντέλο της εξατομικευμένης διδασκαλίας, που είναι το κατάλληλο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων συμπεριφοράς, θα πρέπει να περιλαμβάνει: α) α) Συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις
β) Κοινωνικογνωστικές προσεγγίσεις

Πιο συγκεκριμένα:

α) Συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις

Το μοντέλο που χρησιμοποιείται σήμερα ευρύτατα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων συμπεριφοράς, είναι το μοντέλο της *τροποποίησης της συμπεριφοράς*. Η επιτυχία των στρατηγικών τροποποίησης της συμπεριφοράς, εξαρτάται κατά ένα μεγάλο μέρος από την ικανότητα, υπομονή, επιμονή, δημιουργικότητα και ευαισθησία του εκπαιδευτικού.

Τα στάδια που πρέπει να ακολουθήσει ένας εκπαιδευτικός που έχει να αντιμετωπίσει ένα παιδί με προβλήματα συμπεριφοράς, είναι τα εξής (Πολυχρονοπούλου, 1995, σσ.172-178 & Χρηστάκης, 2001.):

1) Εκτίμηση, μέτρηση και καταγραφή του προβλήματος

Η διαδικασία αυτή βοηθά τον εκπαιδευτικό να εντοπίσει τα πιθανά αίτια της διαταραχής και αν καθορίσει το διδακτικό στόχο. Περιλαμβάνει τις εξής ενέργειες:

- Σαφής περιγραφή του προβλήματος
- Λίστα προβλημάτων και καθορισμός του κατά προτεραιότητα πρώτου προβλήματος.
- Στόχος διδασκαλίας. Το κατά προτεραιότητα πρόβλημα καθορίζει το διδακτικό στόχο.
- Μέτρηση της συχνότητας και της έκτασης του προβλήματος μάθησης. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε τη *γραμμή βάσης*. Η γραμμή βάσης είναι μια διαδικασία που πρέπει να γίνεται κάθε φορά πριν σχεδιαστεί ένα πρόγραμμα τροποποίησης της συμπεριφοράς. Γίνεται καταγραφή και μέτρηση της συμπεριφοράς, συνήθως για μια εβδομάδα ή πέντε μέρες. Η γραμμή βάσης μας βοηθάει, για να εκτιμούμε το

αποτέλεσμα της παρέμβασης μας, συγκρίνοντας το πρόβλημα πριν και μετά από αυτή

2) Σχεδιασμός διδακτικού προγράμματος

Αφού έχει προηγηθεί η εκτίμηση, μέτρηση και καταγραφή του προβλήματος, προσπαθούμε να αναλύσουμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίζεται και να εντοπίσουμε τους ενισχυτές που ταιριάζουν στο παιδί.

Ένα μοντέλο που εφαρμόζεται με ικανοποιητικά αποτελέσματα περιλαμβάνει τα εξής (ΥΠΕΘ, 1998, σσ. 82-99):

α) Διατύπωση του στόχου.

β) Ανάλυση του στόχου σε βήματα.

Όταν οι δεξιότητες που θέλουμε να διδάξουμε στα παιδιά είναι πολύπλοκες, είναι ανάγκη να σπάσουμε το διδακτικό στόχο με μικρότερα βήματα - στάδια, τα οποία θα διευθετήσουμε κατά σειράν δυσκολίας, ώστε ο μαθητής να οδηγηθεί στην κατάκτηση τους σταδιακά. Η εργασία αυτή ονομάζεται ανάλυση έργου. Για να γίνει αυτό, θα πρέπει (Χρηστάκης, 2001):

- Να προσδιορίσουμε με ακρίβεια και σαφήνεια το στόχο.
- Να γράφουμε πρώτα το τελικό και το αρχικό στάδιο και μετά τα ενδιάμεσα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η κατάκτηση του ενός να δίνει στο παιδί τη δυνατότητα να κατακτήσει το επόμενο.
- Καταγραφή της προόδου για έλεγχο επίτευξης των στόχων.

γ) Επιλογή συνθηκών με τις οποίες αυξάνονται οι πιθανότητες να πετύχω το στόχο.

δ) Συζήτηση με το παιδί, εξήγηση της διαδικασίας και επιλογή των ενισχυτών.

Εδώ, ο εκπαιδευτικός επιδιώκει να κερδίσει την εμπιστοσύνη του παιδιού, αν το κάνει να συνειδητοποιήσει το πρόβλημα του και να εξασφαλίσει τη συνεργασία.

ε) Η διδασκαλία και η μάθηση της επιθυμητής συμπεριφοράς που πρέπει να εγκατασταθεί στο παιδί απαιτεί και ενίσχυση ώστε να παγιωθεί σωστά.

ζ) Καταγραφή της προόδου. Από την αρχή του προγράμματος πρέπει να αποφασιστεί ο τρόπος και η μέθοδος καταγραφής της προόδου. Η διαδικασία αυτή είναι απαραίτητα, γιατί μέσω αυτής, φαίνεται η εξέλιξη των μαθητών. Η καταγραφή μπορεί να γίνεται και από τους ίδιους τους μαθητές, οπότε λειτουργεί σαν παρωθητική δύναμη για την βελτίωση της κατάστασής τους.

η) Συμμετοχή τρίτων στο πρόγραμμα. Αυτοί που συνήθως εμπλέκονται είναι οι γονείς, το διδακτικό προσωπικό ή κάποιος φίλος ή φίλη κ.α.

Όταν τελειώνει η διδασκαλία ενός στόχου, πρέπει να βεβαιώνεται ο δάσκαλος ότι έχει κατακτηθεί η καινούργια συμπεριφορά και αν ο μαθητής πετυχαίνει τη γενίκευση της συμπεριφοράς.

Πρέπει να επισημανθεί ότι η εξέταση και η διόρθωση των λαθών των μαθητών από το δάσκαλο πρέπει να διέπεται από τις εξής αρχές (Κολιάδης, 1994, σ. 295).

- Το λάθος διορθώνεται τη στιγμή που το κάνει ο μαθητής. Έτσι αποφεύγεται η παρατεταμένη αποτυχία του παιδιού.
- Αποφεύγεται κάθε αρνητική παρατήρηση που θα μπορούσε να κλονίσει το αυτοσυναίσθημα του μαθητή.

- Η *ενίσχυση* χρησιμοποιείται προγραμματισμένα για να ισχυροποιήσει τα κίνητρα και να βοηθήσει τους μαθητές να βιώσουν τη μάθηση ως ευχάριστη δραστηριότητα.

β) Κοινωνικογνωστικές προσεγγίσεις:

Εδώ δίνεται έμφαση στη διαδικασία της μάθησης και στην ενεργό συμμετοχή και υπευθυνότητα του μαθητή. Μπορούμε να αναφέρουμε τρεις κατηγορίες διδακτικών στρατηγικών:

α) Γενικές στρατηγικές μάθησης με τις οποίες οι εκπαιδευτικοί μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές (Lerner, 1989 & Κολιάδης, 1989, τ. Β). Αυτές είναι:

Ο εσωτερικός διάλογος - Λεκτική αυτοκαθοδότηση- Επανάληψη και ανασκόπηση. Εισηγητής αυτής της τεχνικής είναι ο Meichenbaum ο οποίος περιγράφει τα βήματα αυτοκαθοδήγησης ως εξής:

1)Ο δάσκαλος εκτελεί παραδειγματικά, 2)Το παιδί εκτελεί με καθοδήγηση του δασκάλου, 3) Το παιδί εκτελεί και επαναλαμβάνει με εσωτερικό διάλογο τις πράξεις, 4) Οργάνωση και συσχέτιση της ύληςγια να μπορεί να μάθει καλά και να θυμηθεί αυτό που έμαθε. Η μέθοδος έχει πολλά περιθώρια εκπαιδευτικής χρησιμότητας σε συνδυασμό με την μίμηση προτύπου.

β) Ειδικές στρατηγικές παρέμβασης που στοχεύουν να μάθουν τους μαθητές πως να μελετούν και πως να μαθαίνουν (Lerner, 1989). Τέτοιες είναι:

- Άσκηση στρατηγικών αναζήτησης, με τις οποίες ασκούνται στο να αναζητούν και άλλες λύσεις πριν απαντήσουν σ' ένα πρόβλημα.
- Αυτοπαρατήρηση και αυτοκαθοδήγηση όπου μαθαίνουν να ελέγχουν και να διορθώνουν τα λάθη τους.
- Χρήση αυτο-ερωτήσεων, μέσω των οποίων καθοδηγούν τη συμπεριφορά τους.

γ) Ψυχοπαιδαγωγικές τεχνικές καλλιέργειας του αυτοσυναισθήματος.

Σύμφωνα με αυτές τις τεχνικές, ο εκπαιδευτικός πρέπει να φροντίζει να βιώνει ο μαθητής επιτυχίες και έτσι να κινητοποιεί το ενδιαφέρον του για μάθηση (Lerner, 1989.) Τέτοιες είναι:

- Καλή σχέση δασκάλου και μαθητή που δημιουργεί συναίσθημα εμπιστοσύνης και αποδοχής.
- Συνεργασία στο σχεδιασμό, στη πορεία και τη διαδικασία της αξιολόγησης.
- Ειλικρίνεια. Ο δάσκαλος πρέπει να τους μεταδώσει την πίστη ότι μαζί θα βρουν τη λύση στα προβλήματά τους.
- Να βιώνουν το συναίσθημα της επιτυχίας.
- Ο δάσκαλος να εντοπίζει τα ενδιαφέροντα των παιδιών και να τα χρησιμοποιεί ως ισχυρά κίνητρα για μάθηση.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σοβαρή κίνηση στην ανάπτυξη των **συστηματικών μοντέλων**. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, το παιδί ζει σ' ένα οργανωμένο περιβάλλον - σύστημα και η συμπεριφορά του είναι αποτέλεσμα του περιβάλλοντος και της γνωστικής επεξεργασίας που συντελείται. Η προβληματική συμπεριφορά κατανοείται καλύτερα μέσα σ'ένα οργανωμένο πλαίσιο αλληλοεπιδράσεων του περιβάλλοντος, που συντηρούν αυτή τη συμπεριφορά. Τις πιο

πολλές φορές αυτό γίνεται από άτομα του περιβάλλοντος ασυνείδητα, χωρίς να το επιδιώκουν. Η προσέγγιση αυτή παρουσιάζει διάφορες τεχνικές και χαρακτηρίζεται από τα παρακάτω μοναδικά γνωρίσματα σε σχέση με άλλες προσεγγίσεις (βλ. Molnar & Lindquist, 1998):

- Εστιάζεται στην αλλαγή της (προβληματικής) κατάστασης, όχι στη διάγνωση ατόμων με προβλήματα.
- Δεν απαιτούνται πολύπλοκα προγράμματα και δίνει την ευκαιρία στους εκπαιδευτικούς εύκολα και άνετα, να έχουν ένα διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης.
- Εστιάζεται κυρίως στα θετικά της συμπεριφοράς ενός ατόμου.
- Επιτρέπεται στους εκπαιδευτικούς να αρχίσουν με τις πτυχές εκείνες του προβλήματος, που μπορούν να αντιμετωπιστούν εύκολα.
- Οι οικοσυστημικές ιδέες μπορούν να γίνουν κτήμα του καθενός, ακόμη κι όταν δεν έχει ειδικές γνώσεις για το θέμα αυτό.

Για να εφαρμοστούν με επιτυχία τα διδακτικά μοντέλα που αναφέρθηκαν πρέπει ο δάσκαλος (The open University, 1985) :

- Να αξιολογεί γρήγορα τα προβλήματα συμπεριφοράς.
- Αν η διδασκαλία δεν παράγει μάθηση, σημαίνει ότι τα προγράμματα και οι τεχνικές πρέπει να αλλάξουν.

Ανακεφαλαιώνοντας, καταλήγουμε ότι ο εκπαιδευτικός πρέπει να είναι ανοιχτό μυαλό και να διαμορφώνει το δικό του διδακτικό μοντέλο, που θα είναι προσαρμοσμένο στις προσωπικές ανάγκες κάθε μαθητή.

4. Προϋποθέσεις επιτυχίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Πολυχρονοπούλου, 1996).

- Ότι χαρακτηρίζει μια καλή διδασκαλία, αντιαυταρχική αγωγή, ευχάριστη ατμόσφαιρα, παιδοκεντρική αρχή, ενθουσιασμός του δασκάλου κ.α., πρέπει απαραίτητως να εφαρμόζεται και στη διδασκαλία των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες (Παπάς, 2000, Arends, 2008) .
- Φροντίδα για εξοπλισμό του σχολείου με ποικίλα εποπτικά και Ο-Α μέσα.
- Συνεργασία του εκπαιδευτικού με τους γονείς και με άλλες ιατρικές, ψυχολογικές και άλλες ειδικές υπηρεσίες.
- Καλή σχέση δασκάλου και μαθητή. Αποδοχή του μαθητή "όπως είναι" και επικοινωνία μιας ατμόσφαιρας ήρεμης, φιλικής, αμοιβαίας κατανόησης και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, ο δάσκαλος πρέπει (Ζώνιου – Σιδέρη, 1994):
- Να μη δημιουργεί συνθήκες που μπορεί να επιδεινώνουν, να συντηρούν ή να ενθαρρύνουν το πρόβλημα του παιδιού.
- Να πιστεύει ότι η συμπεριφορά των παιδιών μπορεί να αλλάξει.
- Να είναι συνεπής στις συμφωνίες που κάνει μαζί τους .
- Ο ρόλος του, σύμφωνα με τις επιστήμες της αγωγής, πρέπει να είναι: *Βοηθητικός, συμβουλευτικός, καθοδηγητικός, συνεργατικός, αντιδιδασκτικός, δημιουργικός κοινωνικός, πολιτικός και αντιαυταρχικός (Παπάς, 1999).*

Είναι απαραίτητο να ξανατονίσουμε ότι: **Καθήκον του δασκάλου είναι να αντιμετωπίζει κάθε παιδί με προβλήματα συμπεριφοράς μέσα στην ίδια του την τάξη με εξατομικευμένο πρόγραμμα.** Η πείρα έχει δείξει ότι ο μαθητής που εγκαταλείπεται στην τύχη του "εκδικείται" με το δικό του τρόπο. Δημιουργεί προβλήματα συνεχώς και στο δάσκαλο και στην τάξη του με τη διαταραγμένη συμπεριφορά του.

Ο δάσκαλος σχεδιάζοντας και εφαρμόζοντας είναι πρόγραμμα ειδικά γι' αυτόν πετυχαίνει αφενός, την αύξηση του ενδιαφέροντος του μαθητή για μάθηση προάγοντας τις δεξιότητες και αφετέρου, μειώνει την αρνητική στάση του και την προβληματική συμπεριφορά του παιδιού, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει το διδακτικό χρόνο που διαθέτει για την τάξη του ολόκληρη, αφού δεν σπαταλά χρόνο για να τον επιπλήττει και να τον επαναφέρει στην τάξη (Στάθης, 1994 & Ζώνιου – Σιδέρη, 1994).

Επίλογος

Με βάση την παραπάνω μελέτη μας χωρίς να ελπίζουμε ότι θα εξουδετερώσουμε τη «διαφορετικότητα», καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι με την κατάλληλη αγωγή, μπορούμε να βοηθήσουμε να ξεπεραστούν ή περιοριστούν στο ελάχιστο, τα προβλήματα αυτών των παιδιών.

Σ' όλους εμάς τους εκπαιδευτικούς εναποτίθεται η μεγάλη ευθύνη για την αντιμετώπισή τους. Η αγωγή τους απαιτεί από τους παιδαγωγούς κέφι, εγρήγορση, φυσικότητα, απλότητα και ενθάρρυνση. Αν αντιμετωπίσουμε α παιδιά με προβλήματα συμπεριφοράς μέσα από το κατάλληλο ψυχοπαιδαγωγικό περιβάλλον, θα δούμε τα αγαθά της εκπαίδευσης να μοιράζονται εξίσου σε όλα τα παιδιά και οι μαθητές αυτοί, αφού απομακρυνθούν όλα τα εμπόδια της προσαρμογής τους, θα βρουν μια θέση στην κανονική τάξη και αργότερα στην κοινωνία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arends, R.I. (2008). *Learning to Teach* (7 th Ed), McGraw-Hill Higher Education.
- Ζώνιου – Σιδέρη Α. (1994). «Η ένταξη των αναπήρων παιδιών στην προσχολική και σχολική εκπαιδευτική», Διεπιστημονικό Ευρωπαϊκό Συμπόσιο, Ατομα με ειδικές ανάγκες, επιμ. Μ. Καίλα, Ν. Πολεμικός, Γ. Φιλίππου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Gagne R. & Briggs L., (1979). *Principles of instructional design*. Holt, Rinehart and Winston, New York.

- Kirk Samuel,(1973), *Εκπαίδευσις των αποκλινόντων παιδιών*, μτφ. Κ. Τσιμπούκη. Αθήνα.
- Κολιάδης Εμ., (1994). «Ψυχοπαιδαγωγικά μοντέλα αντιμετώπισης μαθησιακών δυσκολιών», Διεπιστημονικό Ευρωπαϊκό Συμπόσιο, Άτομα με Ειδικές Ανάγκες, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κολιάδης Εμ., (1989). **Θεωρίες μάθησης και εκπαιδευτική πράξη**, τ. Β΄, Αθήνα.
- Κολιάδης Εμ. – Πολυχρονοπούλου Στ., (1991).«Μαθησιακές δυσκολίες», Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια - Λεξικό, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κυπριωτάκης Α., (1989).*Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους*, Ψυχοτεχνική, Ηράκλειο,.
- Κουρκούτας, Η. (2007). *Προβλήματα Συμπεριφοράς στα Παιδιά*. Αθήνα, Τόπος.
- Lerner J., (1989). *Learning Disabilities*, Houghton Mifflin, Boston .
- Molnar, A. & Lindquist, B. (1998). *Προβλήματα Συμπεριφοράς στο Σχολείο: Οικοσυστημική Προσέγγιση*. Επιμ. Α. Καλαντζή-Αζίζι, 7η έκδοση. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μπίρτσας Χρ., (1990). *Διδακτικά προγράμματα για παιδιά με ειδικές ανάγκες*, Αθήνα.
- Olweus, D. (2009). *Εκφοβισμός και Βία στο Σχολείο: Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε* (μτφρ. Ε. Μαρκοζάνε), Αθήνα, Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.
- Παθεμελής,Ι. (2000). «Προβλήματα συμπεριφοράς μαθητών». *Το σχολείο και το σπίτι*, 421, 49-55.
- Παπάς, Α.Ε., (1999). *Η Αντιπαιδαγωγικότητα της Παιδαγωγικής*, Δελφοί, Αθήνα.
- Παπάς, Α.Ε., (1990). *Μαθητοκεντρική Διδασκαλία*, Τόμοι Α΄ και Β΄, εκδ. Βιβλία για Όλους, Αθήνα.
- Πολυχρονοπούλου, Σ (1995). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες*. Αθήνα, Ατραπός.
- Στάθης Φ.,(1994). *Θέματα ειδικής αγωγής*, Έλλην, Αθήνα.
- Τζόνσον, Β. - Βέρνερ, Ρ. (1983), *Οδηγός ανάπτυξης για προβληματικά παιδιά*. Καστανιώτης, Αθήνα.
- Τριλιανός Θ., *Μεθοδολογία της Διδασκαλίας*, τομ. Α΄, Β΄, εκδ. Τολίδη, Αθήνα, 2004.
- ΥΠΕΠΘ – UNESCO., (1998). *Πρακτικά σεμιναρίου ειδικής αγωγής*, ΟΕΔΒ, Αθήνα.
- Χρηστάκης Κ.,(1990). «Οι δυσκολίες μάθησης και το Εκπαιδευτικό σύστημα», *Σχολείο και Ζωή*, τεύχ. 12, Αθήνα.
- Χρηστάκης Κ.,(2000). *Ιδιαίτερες δυσκολίες και ανάγκες στο δημοτικό σχολείο*, Περιβολάκι, Αθήνα.
- Χρηστάκης, Κ. (2001). *Προβλήματα Συμπεριφοράς στη Σχολική Ηλικία*. Αθήνα, Ατραπός.